

ÖZEL HUKUK/PRIVATE LAW

Araştırma Makalesi / Research Article

HMK m. 222/V'e Göre Ticari Defterlerin Delil Olabilmesi Bakımından Dayanak Belgelerin İbrazının Gerekliliği*

Pursuant to Article 222/V of the CCP, the Requirement of Submission of the Supporting Documents for Commercial Books to be Evidence

Makbule Ceren ERDEM**

ÖZ

6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) m. 18 gereğince tacirler ticari defter tutmakla yükümlüdür. 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununda ticari defterlerle ispat kuralına yer verilmiş ancak bu kural modern kanunlarda yer almadığı ve ispat hukuku kurallarıyla bağdaşmadığı yönündeki gerekçelerle TTK'ya alınmamıştır. Ancak, ticari defterlerle ispat kuralına senetle ispat kuralını yumuşattığı gerekçesiyle 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununda (HMK) yer verilmiştir. Maddede ticari defterlerin sahibi lehine ve aleyhe delil olabilmesi yanında münhasıran ticari defterlere dayanılarak ispatta bulunulmasına yönelik şartlar düzenlenmiştir. Kanunda yer verilen bu şartlar arasında dayanak belgelerin de ibrazının gerekli olup olmadığı hususunda açık bir ifadeye yer verilmemiştir. Ticari defter kayıtlarının dayanağı belgelerin bulunması gerektiği yönündeki maddi hukuk hükümlerinin varlığı, ticari defterlerin delil olabilmesi bakımından da bu şartın aranıp aranmayacağı noktasında görüş farklılıklarına yol açmıştır. Öğreti ve yargı içtihatlarında çoğunlukla ticari defterlerin lehe delil olması bakımından dayanak belgelerin

* Makale gönderim tarihi: 10.06.2025. Makale kabul tarihi: 08.07.2025. Makbule Ceren Erdem, "HMK m. 222/V'e Göre Ticari Defterlerin Delil Olabilmesi Bakımından Dayanak Belgelerin İbrazının Gerekliliği", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, 2025, ss. 729-756, DOI: <https://doi.org/10.46547/imuhfd.2025.12.2.3>

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora Programı, 0000-0003-0616-659X, mcereenerdenn@gmail.com

Çatışma Beyanı: Yazar/lar herhangi bir çatışma beyanı bildirmemiştir.

Conflict of Interest Statement: The author(s) have declared no conflict of interest.

Yazar Notu/Author Note: Bu makale, İstanbul Medipol Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği uyarınca doktora tezi savunma sınavına girilebilmesi için doktora tezinden üretilmiştir.

gerekip gerekmediği yönünde görüşler ileri sürülmüştür. HMK m. 222/V'e göre münhasıran karşı taraf ticari defterlerine dayanılarak ispat faaliyetinde bulunulmak istenmesi hâlinde dayanak belgelerin ibrazının gerekip gerekmeyeceği konusu önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticari defter, defter tutma yükümlülüğü, delillerin hasredilmesi, lehe ve aleyhe delil olma, dayanak belgeler.

ABSTRACT

Pursuant to Article 18 of the Turkish Commercial Code No. 6102 (TCC), merchants are obliged to keep commercial books. Turkish Commercial Code No. 6762 included the rule of proof by commercial books, but this rule was not included in the TCC on the grounds that it was not included in modern laws and was incompatible with the rules of the law of proof. However, the rule of proof by commercial books was included in the Code of Civil Procedure (CCP) No. 6100 on the grounds that it softens the rule of proof by deed. The article regulates the conditions for commercial books to be used as evidence in favor of and against the owner, as well as the conditions for proving exclusively on the basis of commercial books. Among these conditions included in the law, there is no clear statement as to whether the submission of the supporting documents is also required. The existence of substantive law provisions stipulating that the commercial book records must have supporting documents has led to differences of opinion as to whether this condition should be sought for commercial books to be evidence. In the doctrine and jurisprudence, opinions have mostly been put forward on whether the supporting documents are required for commercial books to be favorable evidence. Pursuant to Article 222/V of the CCP, in case of a request to conduct a proof activity based exclusively on the commercial books of the other party, the issue of whether supporting documents should be presented is important.

Keywords: Commercial books, bookkeeping obligation, limitation of evidence, being evidence in favor or against, supporting documents.

Giriş

Defter tutma yükümlülüğüne tabi olan tacir tarafından tutulan ticari defterler ispat hukuku bakımından kural olarak belge niteliğini haizdir. Ticari defterlerin doğası gereğince alelade bir belge olmaması ve kayıtların oluşturulması bakımından çeşitli ilkelere tabi tutulması bu defterlerin belge niteliği yanında bazı şartların varlığı hâlinde özel bir delil niteliğine sahip olması sonucunu doğurmaktadır.

6102 sayılı Türk Ticaret Kanununa¹ alınmayan ticari defterlerin özel delil niteliğine ilişkin kural, senetle ispat kuralının katılığını yumuşattığı gerekçesiyle 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununa alınmıştır. HMK’da tek bir maddede ticari defterlerin ibrazı, lehe ve aleyhe delil olması ve münhasıran ticari defterlere dayanılması hâllerine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Bu madde büyük oranda 6762 sayılı Türk Ticaret Kanununda² yer alan hükümlere paralellik göstermektedir.

eTTK döneminden günümüze ticari defter kayıtlarının tek başına mı yoksa dayanak belgelerle birlikte mi delil niteliğine sahip olacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerdeki farklılıkların temeli, ticari defterlerin maddi hukuk bakımından tabi olduğu kurallar gereğince dayanak belgelerin önemi ve ticari defterlere özel bir delil niteliği tanıyan hüküm ve bu konuda açık bir düzenlemeye yer verilmemesi gerekçelerine dayandırılmaktadır.

Dayanak belgelerin ibrazı bakımından ileri sürülen görüşlerin çoğunluğu ticari defterlerin lehe delil olması çerçevesinde değerlendirme yapmaktadır. Maddenin bir bütün olarak ele alınması ve ticari defterlerin lehe delil olması yanında, münhasıran taraf defterlerine dayanılarak ispatta bulunulmak istenmesinde de dayanak belgelerin gerekli olup olmadığı hususu önem arz etmektedir. Çalışmamızda öncelikle, genel hatlarıyla HMK m. 222’de yer alan şartlar çerçevesinde ticari defterlerin delil olabilme koşulları üzerinde durulduktan sonra, dayanak belgelerin ibrazına ilişkin ileri sürülen görüşler ele alınacaktır. Nihayetinde, münhasıran ticari defterlere dayanılarak ispatta bulunulmak istenmesi hâlinde dayanak belgelerin gerekip gerekmediği hususundaki görüşümüze yer verilecektir.

1 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) Kabul Tarihi: 13.01.2011 Resmî Gazete: T 14.02.2011 S 27846 Tertip 5 Cilt 50. (TTK m. 1534’te yer alan düzenleme gereğince TTK 1.07.2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir).

2 6762 Sayılı Türk Ticaret Kanunu (eTTK) Kabul Tarihi: 29.06.1956 Resmî Gazete: T 09.07.1956 S 9353 Tertip 3 Cilt 37.

I. HMK m. 222/V'e Göre Ticari Defterlerle İspat

A. Genel Olarak

TTK m. 18 gereğince, tacir sıfatına sahip olan kimseler ticari defter tutmakla yükümlüdür. Ticari defterler³ ispat hukuku bağlamında belge⁴ niteliğini haizdir. Bu defterler, muhasebenin temeli olarak kabul edilen doğruluk ve açıklık ilkelerine uygun surette tutulması hâlinde ticari işletmeye ilişkin tüm gelişmeleri ortaya koyacaktır. Ayrıca bu defterler, ispat aracı bulunmasının zor olduğu bazı hâllerin varlığı hâlinde yargılama bakımından büyük önem kazanmaktadır⁵. Zira, bu ilkelere uygun surette tutulan kayıtların birbiriyle bağlantılı olması dolayısıyla taşınmış olduğu yüksek garanti yargılamada delil olarak ticari defterlere başvurulması hâlinde iddia ve savunmada eşitlik ilkesine de aykırılık teşkil etmeyecektir⁶. Açıklanan gerekçelerle ticari defterlere bazı şartların sağlanması koşuluyla özel delil vasfı tanınmıştır. Kanundaki bu şartların sağlanması hâlinde taraflar kanuni olarak başvurabileceği deliller yanında HMK m. 222'de yer alan ticari defterlerle ispat yoluna da başvurabilecektir⁷.

3 HMK m. 199'da belge kavramına yer verilmiştir. Maddede, belgeye yönelik somut bir tanımlama yerine, belgenin unsurları çerçevesinde örnekleme yoluyla bir ifadenin tercih ettiği görülmektedir. Maddede örnekleme yoluyla sayılan şeyler bakımından kanun koyucu tahdidi bir sayım yapmamıştır. Bir başka deyişle, yargılamada, maddedeki örnekler arasında yer almayan ancak uyumsuzluk konusu vakıayı ispata yarayan ve bilgi taşıyıcısı niteliğine sahip olan tüm şeyler HMK m. 199 gereğince belge olarak nitelendirilebilecektir (Evren Koç, *Medeni Usul Hukukunda Belge Kavramı*, İstanbul 2021, s. 13 ve 14). HMK m. 199'de örnek olarak sayılan şeyler arasında ticari defterler yer almamaktadır. Ancak, taraflar arasındaki bir uyumsuzlukta, uyumsuzluk konusu vakıayı ispata yaraması ve hukuki ilişkiye yönelik bilgileri de içermesi dolayısıyla ticari defterlerin belge niteliğine sahip olduğu hususunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Ticari defterlerin belge niteliğine sahip olduğu hususundaki görüşler için bk. Güray Erdönmez, Hakan Pekcanmtez, *Medeni Usul Hukuku*, 15. Bası, İstanbul 2017, s. 1827; Sema Taşpınar-Ayvaz, *Ticari Defterlerin İbrarı ve İspatı*, *Ticaret Hukukuna Hukukun İlgili Diğer Alanlarıyla Birlikte Bakış Sempozyum Bildirileri*, Ed. Hakan Bilgeç, 15-16 Mayıs 2014, s. 153; Ender Dedeoğlu, *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 1. Kitabına İlişkin Görüşlerim*, Ankara 2012, s. 100; Hüseyin Tuztaş, *Ticari Defterlerin İbrarı ve Delil Olması*, Erzincan Barosu Yayınları, Yayın No: 2, Eylül 2020, s. 23; Koç, s. 42.

4 "...ticari defterlerin de 6100 Sayılı Kanun anlamında ticari bir belge niteliğinde delil olduğu hususunda bir tereddüt bulunmamaktadır... Ticari defterlerin de aynı zamanda bir belge niteliği itibarıyla..." Yargıtay 11. HD T 28.11.2023 E 2022/3277 K 2023/6902 (10.05.2025)

5 Ünal Tekinalp, "Ticari Defterlerle İspat Usulü", *Muhasebe Mecmuası*, Sayı 7, Yıl 1959/2, s. 29.

6 Tekinalp, s. 29.

7 Tekinalp, s. 32; Baki Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, Cilt 3, 6. Bası, 2001, s. 2440; Fahiman Tekil, *Ticari İşletme Hukuku*, İstanbul 1997, s. 174; Ejder Yılmaz, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, Cilt 2, Ankara 2017, s. 2568, (Şerh); Hasan Çağlayan, "Ticari Defterlerle İspat", *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2016, s. 468; Mert Çakıcı, *Tacirin Defter Tutma Yükümlülüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 89.

Ticari defterlerin özel delil niteliğine ilişkin düzenleme daha önce ticaret kanununda yer almaktaydı. Bu hüküm modern kanunlarda benzer yönde bir düzenlemenin yer almadığı gerekçesiyle TTK'ya alınmamıştır⁸. Ancak, senetle ispat kuralının getirdiği ispat sorunlarının aşılabilmesi ve bu kuralın yumuşatılması amacıyla ticari defterlerle ispat kuralının gerekli olduğu ileri sürülmüştür⁹. Bu gerekçeyle, ticari defterlerle ispat kuralı HMK m. 222'de beş fıkra olarak düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında ticari defterlerin ibrazına ilişkin bir hükme yer verilmiş; geri kalan maddelerde ticari defterlerin lehe ve aleyhe delil olabilmesine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Maddenin son fıkrası olan HMK m. 222/V'te, münhasıran tacirin ticari defterlerine dayanılması hâlinde ispatın nasıl yapılacağına ilişkin şartlar yer almaktadır.

Bir kişinin yazılı veya sözlü beyanının kendi aleyhine delil teşkil etmesi, ispat hukuku açısından genel kabul olmakla beraber, bu belge yahut beyanın lehe delil olabilmesi kural olarak mümkün değildir. HMK m. 222 ile getirilen özel ispat kuralı neticesinde, tarafın kendisi tarafından düzenlenen bir belgeye kanundaki şartların sağlanması hâlinde özel bir delil vasfı tanınmaktadır¹⁰. Tarafın kendisi tarafından hazırlanan bir belgeye delil niteliği tanınması, kayıtların güvenilirliği ve doğruluğu hususunda çeşitli sıkıntıları da barındırabileceği endişesiyle, katı kurallara tabi tutulmuştur. Ticari defterlerin sahibi lehine delil olabilme şartları HMK m. 222/II ve III'te düzenlenmiştir.

8 Ticari defterlerle ispat kuralına TTK çerçevesinde neden yer verilmediği şu gerekçelerle ifade edilmiştir: “Artık pekçok ülkenin kanununda yer almayan ve ispat hukukunun ilkeleriyle de pek bağdaşmayan ticari defterlerle ispat usulüne son verilmiştir. Ticari defterler, doğal olarak, mahkemenin takdirine bağlı olma delil niteliklerini korumaktadır.”

9 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu gerekçesinde ticari defterlerle ispat usulüne yer verilmemesi üzerine Adalet Komisyonu tarafından 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununda bu düzenlemeye senetle ispat kuralını yumuşattığı gerekçesiyle yer verilmiştir. Bu durum madde gerekçesinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Türk Ticaret Kanununun ticari defterlerle ispat konusunu düzenleyen 80 ila 86. Maddeleri modern kanunlarda benzer hükümler yer almadığı gerekçesiyle Türk Ticaret Kanunu Tasarısına alınmamıştır. Bu durum uygulamada önemli bir sakınca yaratacaktır. Çünkü, senetle ispat mecburiyetinin uygulandığı Türk hukukunda ticari defterlerle ispata ilişkin kurallar senetle ispat mecburiyetinin katılığına yumuşatmakta ve geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısında senetle ispat kuralına ilişkin hükümler muhafaza edilmiştir. Bu sebeple, ticari defterlerle ispat kuralına ilişkin hükümlerin kaldırılması önemli bir boşluğa yol açacaktır. Bu nedenle, Türk Ticaret Kanunundaki yerleşmiş ve yaygın uygulamaları olan ticari defterlerle ispat hükümlerinin yeni usul kanunumuza alınması ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tasarısında muhafaza edilmesi gerekmektedir.”

10 Baki Kuru, *Medeni Usul Hukuku El Kitabı*, Cilt I, Mart 2020, s. 731, (Medeni Usul El Kitabı); Süha Tanrıver, *Medeni Usul Hukuku*, Cilt I, 4. Bası, Ankara 2021, s. 901; Yılmaz, *Serh*, s. 2576; Erdönmez, Pekcanitez, s. 1826; Çağlayan, s. 474; Mehmet Bahtiyar, Mehmet Fethi Şua, “Ticari Defterlerin Sahibi Lehine Delil Olma Şartlarına İlişkin Yargıtay Kararlarının Değerlendirilmesi”, *XXXV Ticaret Hukuku ve Yargıtay Kararları Sempozyumu*, 23 Aralık 2022, Ankara, 2023, s. 13; Çakıcı, s. 90.

HMK m. 222/II'de yer alan şartın, ticari defterlerin delil olabilmesi için getirilmiş genel bir şart mı yoksa ticari defterlerin lehe delil olabilmesi için özel bir şart mı olduğu hususunda öğretide farklı görüşler bulunmaktadır. HMK m. 222/II'nin lafzi olarak yorumlanıp ticari defterlerin lehe ya da aleyhe fark gözetmeksizin delil olabilmesi için getirilmiş bir şart olarak kabul edilmesi, HMK m. 222/IV'de düzenlenen ticari defterlerin aleyhe delil olabilmesine ilişkin hükümle çelişecektir. Zira HMK m. 222/IV uyarınca, HMK m. 222/II'de belirtilen şartları taşımayan defterlerin de aleyhe delil olarak kabul edileceği hüküm altına alınmıştır¹¹. Öğretide genel olarak kabul gören ve bizim de katıldığımız görüşe göre, maddenin tamamının değerlendirilmesi sonucunda, HMK m. 222/II'de yer alan ifadenin ticari defterlerin lehe delil olabilme şartları arasında olduğu sonucuna varılabilir¹². Benzer yöndeki bir başka görüşe göre, HMK m. 222/III'te yer alan "ikinci fıkraya uygun olarak tutulan" ifadesi ile HMK m. 222/II'nin lafzi olarak tek başına değil, diğer fıkralarla birlikte değerlendirilmesi sonucunda, HMK m. 222/II'de belirtilen şartların ticari defterlerin lehe delil olabilmesi için getirildiği sonucu çıkarılabilir¹³. Öğretideki benzer bir görüşe göre, aranan şartlar sadece ticari defterlerin lehe delil olabilmesiyle sınırlı olmayıp, HMK m. 222/V'de düzenlenen münhasıran karşı taraf defterlerine dayanılması hâlinde de uygulanmalıdır¹⁴.

Ticari defterlerin lehe delil olabilmesi için sadece defterlerine lehine delil olarak dayanan tarafın defterleri bakımından değil; aynı zamanda karşı tarafın defterleri bakımından da bazı şartların sağlanması yahut karşı tarafın defter kayıtlarının aksinin senet veya diğer kesin delillerle ispat edilememesi gerekmektedir. Öğretide, ticari defterlerin lehe delil olabilmesi açısından,

11 Tunç-Yücel, s. 131; Dedeoğlu, s. 97; Topal, s. 181; Çağlayan, s. 476.

12 Ejder Yılmaz, "Ticari Defterlerin Delil Olması (HMK m. 222) ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun Bu Konuda Getirdiği Yenilikler", *Bankacılar Dergisi*, 2013 (Özel Sayı), s. 34, (Ticari Defter); Yılmaz, *Şerh*, s. 2576; Abdurrahim Karşı, *Medeni Muhakeme Hukuku*, 5. Bası, İstanbul 2020, s. 586; Müjgan Tunç-Yücel, "HMK m. 222 Çerçevesinde Ticari Defterlerle İspata İlişkin Bazı Sorunlar", *Medeni Usul ve İcra-İflas Hukuku Dergisi*, Cilt 9, Sayı 25, 2013/2, s. 131; Ayşegül Sezgin-Huysal, "Yeni TTK ve HMK Çerçevesinde Ticari Defterler", 6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu'nu Beklerken 10-11-12 Mayıs 2012 Sempozyum-Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, 2012 (Özel Sayı), s. 203; Sıtkı Anlam Altay, "Ticari Defterlerle İspatta Elverişlilik ve Sınır Sorunu", *Banka ve Finans Hukuku Dergisi*, Cilt 8, Sayı 31, 2019, s. 574, (Elverişlilik); Önder Topal, *Medeni Yargılama Hukuku Bağlamında Ticari Defterlerin Delil Niteliği*, 2. Bası, Ankara 2020, s. 181; Ali Bozer, Celal Göle, *Ticari İşletme Hukuku*, 7. Bası, Ankara 2021, s. 351; Alınur Dengiz, *Ticari Defterlerin İspat Gücü*, Ankara 2021, s. 133).

13 Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 34; Sıtkı Anlam Altay, "Ticari Defterlerin İspat Gücüne Özgü Hukuki Sorunlar", *Yeni Türk Ticaret Kanunu'nun Ticari İşletme Hukuku Alanında Getirdiği Yenilikler-25-26 Kasım 2011*, İstanbul, 2012, s. 106, (Hukuki Sorunlar).

14 Erdem, s. 90.

karşı tarafın defterleri incelenmeden sadece defterlerine dayanan tarafın defterlerinin tek başına delil sayılmaması yönündeki uygulama eleştirilmiştir. Tasarruf ilkesi gereğince kimse hakkını talep etmeye zorlanamaz; dolayısıyla davalının, iddianın çürütülmesi için kendi ticari defterlerini veya başka delilleri sunmaması hâlinde, davacının iddiası ispatlanmış sayılacaktır. Kendi defterlerine delil olarak dayanan tarafın defter kayıtlarının birbirini doğrulaması yeterlidir. Yargıtay görüşlerinde belirtilen, davacının kendi ticari defterlerine dayanmasının doğrudan davalının defterlerine de dayanıldığı kabulü hukuki temelden yoksundur. Aksi yöndeki kabul hâlinde, ticari defterlerin sahibi lehine delil olabilmesi için gerekli koşullara ters düşen bir şart getirilmiş olur¹⁵. Ticari defterlerin sahibi lehine delil olabilmesi için kanunda yer alan şartlar alternatif değil; kümülatif niteliktedir¹⁶.

Bir kimsenin yazı yahut beyanının kendi aleyhine delil teşkil etmesi ispat hukuku bakımından genel bir kabuldür¹⁷. Bu genel kabul neticesinde, ticari defterlerin defterleri tutan tacir aleyhine olan kayıtlarının delil olarak kabul edilmesi dolayısıyla madde metninde lehe delil olma şartlarının aksine bu husus için ayrı bir şart öngörülmemiştir. Ancak ticari defterlerin aleyhe delil olabilmesini düzenleyen HMK m. 222/IV'ün lafzı, eTTK m. 84'e kıyasla daha sınırlayıcı ifadeler içermektedir. Bir başka deyişle, eTTK m. 84'te kanuna uygun surette tutulmuş olsun yahut olmasın ticari defterlerin aleyhe delil olacağı düzenlenmişken; HMK m. 222/IV'te açılış kapanış onayları yapılmamış ve birbirini doğrulamayan defter kayıtlarının aleyhe delil olacağı hâllerıyla sınırlandırmıştır¹⁸. Bu durum ticari defterlerin hangi durumlarda aleyhe delil olacağının tespiti bakımından farklı görüşlerin çıkmasına yol açmaktadır. Kanaatimizce de ticari defterlerin aleyhe delil olması bakımından eTTK m. 84 hükmü daha yerindedir¹⁹.

HMK m. 222/V'te ticari defterlerin delil niteliği hususunda istisnai bir düzenleme yer almaktadır. HMK m. 222/V, daha önce eTTK m. 83/II'te

15 Bahtiyar, Şua, s. 24 vd.

16 Tanrıver, s. 902.

17 Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 37; Tunç-Yücel, s. 133.

18 Bu noktada, kanuna uygun şekilde tutulan defterlerin sahibi aleyhine delil olacağı hususunda HMK m. 222/IV'te herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bununla birlikte, kanuna aykırılık hâllerinden açılış ve kapanış onaylarının yapılmaması ve defter kayıtlarının birbirini doğrulamaması hâllerıyla sınırlı bir kapsam çizilmiş olması kanaatimizce yeterli değildir. Bu sebeple kapsamı dolayısıyla kanaatimizce eTTK m. 84 hükmü daha yerinde bir düzenlemedir.

19 Topal, s. 182. Sahibinin Aleyhinde kenar başlıklı eTTK m. 84 hükmü şu şekildedir: “*Kanuna uygun olarak veya olmuyarak tutulmuş olan ticari defterlerin münderecatı, sahibi ve halefleri aleyhinde delil sayılır. Şu kadar ki; kanuna uygun olan defterlerde sahibi lehine olan kayıtlar dahi aleyhindeki kayıtlar gibi muteber olup bunlar birbirilerinden ayrılmaz.*”

düzenlenen bu hükümle büyük orada paralellik göstermektedir. İki düzenleme arasındaki en büyük farklılık, yemin bakımından HMK'da benimsenen kabul dolayısıyla, HMK m. 222/V'te defterlerin ibraz edilmemesi hâlinde iddianın doğruluğu bakımından teklif edilecek yemine yer verilmemesidir. HMK m. 222/V lafzına göre münhasıran tacirin defterlerine dayanıldığında bu defterlerin sadece sahibi aleyhine delil olabileceği şeklinde bir sonuca varılabilecek olsa da kanaatimizce bu durumda defterlerin sahibi lehine delil de olabilmesi mümkündür. Şöyle ki, münhasıran dayanılan ticari defterlerin ibraz edilmesi ve bu defterlerin kanuna uygun surette tutulduğunun tespit edilmesi durumunda, defterde yer alan lehe ve aleyhe kayıtlar birbirinden ayrılmayacaktır (HMK m. 222/III-son). Bu durumda aleyhe kayıtlar yanında lehe kayıtların da delil olabilme ihtimali bulunmaktadır²⁰. Münhasıran karşı tarafın ticari defterlerine dayanılması ve defterlerde sahibi lehine kayıtların bulunması hâlinde, defter sahibi tacirin iddialarını ispat etmek için kendi defterlerine dayanması, ancak HMK m. 222/II ve III'te belirtilen şartların sağlanmasına bağlıdır. Başka bir ifadeyle, münhasıran karşı tarafın ticari defterlerine dayanılması ve bu defterlerde yer alan lehe kayıtların delil olarak kabulü için HMK m. 222/II ve III'teki lehe delil olma şartlarının da aranması gerekmektedir²¹.

B. HMK m. 222/V'e Göre Ticari Defterlerle İspat Kuralının Şartları

1. Münhasıran Ticari Defterlerine Dayanılan Tarafın Tacir Sıfatına Sahip Olması Yeterlidir

HMK m. 222'ye göre ticari defterlerin delil olabilmesi için tarafların sıfatları bakımından bazı şartlar aranmaktadır. Silahların eşitliği ilkesi (iddia ve savunmada eşitlik ilkesi) gereğince, ticari defterlerin sahibi lehine delil olabilmesi için tarafların her ikisinin de tacir sıfatına (defter tutma yükümlülüğüne) sahip olması gerekmektedir²². Ticari defterlerin lehe delil

²⁰ Budak, Karaaslan, s. 298.

²¹ Altay, *Elverişlilik*, s. 573. Erdem, kanaatimizce de haklı olarak eTTK m. 83/II'de yer alan yeminin kaldırılmış olması da dikkate alındığında "karşı tarafça defter kayıtlarının aksinin kanunda belirtilen şekilde ispatlanmamı olması" şartı haricinde sağlanması gerektiğini ifade etmiştir (Erdem, s. 90, dn. 18). Burada, delillerin hasredilmiş olması sebebiyle defter kayıtlarının aksinin ispatlanması şeklindeki şartın sağlanabilmesi mümkün olmayacaktır. HMK m.222/V gereğince, münhasıran defterlere dayanılan hâllerde lehe kayıtların delil olabilmesi bakımından, yukarıda yer verilen şart haricindeki, HMK m. 222/II-III'teki şartların sağlanması gerekmektedir.

²² Karşlı, s. 587; Dengiz, s. 117; Tunç-Yücel, s. 126; Sezgin-Huysal, s. 203; Ali Cem Budak, Varol Karaaslan, *Medeni Usul Hukuku*, 8. Bası, İstanbul 2024, s. 296; Nuri Erdem, "Ticari Defterlerin Sahibi Lehine Delil Olma Şartlarının 7251 Sayılı Kanun ile Yapılan Değişikliklerle Birlikte Değerlendirilmesi", *Legal Mali Hukuk Dergisi*, Cilt 17, Sayı 193, 2021, s. 91 vd.; Mehmet

olabilmesine ilişkin hüküm gereğince karşı tarafın defter kayıtları bakımından da sağlanması gereken şartlar bulunmaktadır²³. Ticari defterlerin sahibi lehine delil olabilmesi için, karşı tarafın da HMK m. 222/II'ye uygun tutulan ticari defterlerinde yer alan kayıtların uyumlu olması, defterlerinin ibraz edilmemesi yahut defter kayıtlarının aksinin senet veya diğer kesin delillerden biriyle ispat edilmemiş olması gerekmektedir. O hâlde, karşı taraf, ticari defterlerin sahibi lehine delil olmasını, kendi defter kayıtlarıyla yahut senet veya diğer kesin delillerden biriyle ispat ederek bertaraf edebilecektir. Ticari defterler ancak tarafların her ikisinin de defter tutma yükümlülüğüne tabi olması hâlinde lehe delil niteliğini haiz olacaktır²⁴. Ticari defterlerin aleyhe delil olabilmesi bakımından, lehe delil olabilmek şartlarının aksine, taraflar bakımından herhangi bir şarta yer verilmemiştir. Yargılama hukuku gereğince bir kimsenin kendinden sadır bir yazı yahut sözün aleyhine delil olması esas kabul edilmektedir²⁵. Bu ilke gereğince, ancak defter tutma yükümlülüğüne tabi olan kimsenin tutmuş olduğu ve TTK gereğince ticari defter olarak kabul edilen defterler sahibi aleyhine delil olabilecektir²⁶. HMK m. 222/IV hükmü olmasaydı da genel kabul gereğince de ticari defterlerin aleyhe delil olacağı yönündeki sonuca varılabilecektir. O hâlde, ticari defterler kanuna uygun surette tutulmuş olsun yahut olmasın sahibi ve halefleri aleyhine kesin delil gücüne sahip olacaktır. Bu genel kabulün bir sonucu da defterlerin aleyhe delil olabilmesi bakımından, lehe delil olmasında olduğu gibi, katı şartlar aranmasıdır.

-
- Bahtiyar, Levent Biçer, "Yeni Türk Ticaret Kanunu'na Göre Ticari Defter Tutma Yükümlülüğü ve Ticari Defterlerin İspat Gücü", *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2013, s. 27; Zeynep Vildan Algur, *Ticari Defterler ile İspat*, Ankara 2020, s. 91; Bahtiyar, Şua, s. 16; İlayda İrem Polat, *Ticari Defterlerin Delil Niteliği*, Ankara 2015, s. 72; Çakıcı, s. 93.
- 23 "... Ticari defter kayıtlarının sahibi ve halefleri lehine delil olarak kabul edilebilmesi için, diğer tarafın aynı şartlara uygun olarak tutulmuş ticari defterlerindeki kayıtların bunlara aykırı olmaması gerekir. Bir taraf kendi defterlerine delil olarak dayanmış ise karşı tarafın ticari defterlerine dayanılmamış olsa da karşı taraf defterlerinin incelenmesi zorunludur. Çünkü tarafın ticari defterleri yasada belirtildiği üzere karşı tarafın ticari defterleriyle uyumlu olduğu takdirde lehine delil olabilecektir..." Yargıtay 6. HD T 10.12.2024 E 2023/2249 K 2024/4733 (11.05.2025).
- 24 Bununla birlikte, lehine delil olarak kullanmak isteyen kişinin defterlerinin, kanuna göre eksiksiz ve usulüne uygun tutulması, açılış kapanış onaylarının yaptırılması ve defter kayıtlarının birbirini doğrulamış olması yönünde şartlar aranmıştır (HMK m. 222/III).
- 25 Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 37; Yılmaz, *Şerh*, s. 2579; Tunç-Yücel, s. 133.
- 26 Ticari defter kayıtlarının, defter tutan kimsenin aleyhine delil olması, vakianın kabulü niteliğine sahip olması dolayısıyla borç ikrarından farkı bulunmamaktadır. Ticari defterlerin sahibi aleyhine delil olması bakımından defterlerin usulüne uygun tutulmuş olma şartının aranmasına gerek bulunmamaktadır (Şanal Görgün, Levent Börü, Mehmet Kodakoğlu, *Medeni Usul Hukuku*, 28.07.2020 tarih ve 7251 sayılı Kanunla Değiştirilmiş, Güncellenmiş 11. Bası, Ankara 2022, s. 476)

HMK m. 222/V gereğince tarafların her ikisinin de tacir olması (defter tutma yükümlülüğüne tabi olması) aranmamıştır. Maddede, “*tacir olan diğer tarafın*” şeklinde yer alan ifade sebebiyle defterlerine dayanılan kimsenin tacir sıfatına sahip olması gerektiği sonucuna varılabilecektir. Ancak, HMK m. 222/V’te yer alan “*taraflardan biri tacir olmasa dahi*” ifadesi dolayısıyla delillerini hasreden tarafın tacir olması zorunlu değildir. Bir başka deyişle, münhasıran defterlerine dayanılan tarafın defterleriyle ispatın yapılacak olması dolayısıyla tacir sıfatını haiz olması zorunlu olmasına karşılık; münhasıran ticari defterlerle ispatı talep eden kimsenin tacir sıfatına sahip olması aranmamıştır²⁷. Münhasıran defterlerine dayanılan tarafın tacir sıfatına sahip olmaması hâlinde; HMK m. 222/V’in şartlarının sağlanamaması dolayısıyla bu hükmün uygulanabilmesi mümkün olmayacaktır²⁸.

2. Taraflar Arasındaki Uyuşmazlığın Niteliği İtibariyle Münhasıran Defterlerine Dayanılan Tarafın Defterlerine Geçirilmesi Gereken Bir Mesele Olması

Ticari defterlerin sahibi lehine delil olabilme şartları arasında taraflar arasındaki uyuşmazlığın niteliği hususunda açık bir ifadeye yer verilmiştir. HMK m. 222/II’de her ne kadar ticari dava ifadesine yer verilmiş olsa, tüm ticari davalar bakımından ticari defterlerin sahibi lehine delil olabilmesi mümkün değildir. Ticari defterlerin sahibi lehine delil kuralının istisnai niteliği ve silahların eşitliği kuralı temelinde uyuşmazlığın tarafların ticari defterlerine geçirmesi gereken ve ticari işletmelerini ilgilendiren bir ticari işten²⁹ kaynaklanması gerektiği kabul edilmiştir. Ticari defterlerin aleyhe delil olabilmesi bakımından uyuşmazlığın niteliği açısından herhangi açık bir ifadeye yer verilmemekle beraber kanaatimizce uyuşmazlığın ticari defterlere geçirilmesi gereken ve defterlerle ispata elverişli olması gerektiği kabul edilmelidir. Zira, uyuşmazlığın defterlere geçirilmemesi gereken bir niteliğe

27 Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 39; Karşı, s. 587; Bahtiyar, Biçer, s. 27; Kuru, *Medeni Usul El Kitabı*, s. 727; Erdönmez, Pekcanitez, s. 1835; Çağlayan, s. 481; Budak, Karaaslan, s. 298; Algur, s. 115. HMK m. 222/V gereğince münhasıran ticari defterlerle ispat yoluna başvuran kimseye ispat imkânı tanınması TTK m. 4/I gereğince ticari davalarda tacir olmayan kimselerin de taraf sıfatına sahip olacağı yönündeki düzenlemeye paralel nitelik arz etmektedir (Altay, *Hukuki Sorunlar*, s. 105).

28 Delillerin hasredildiği tarafın tacir sıfatına sahip olmaması ancak delillerini hasreden tarafın tacir sıfatına sahip olması hâlinde de HMK m. 222/V hükmünün şartları sağlanmış olmayacaktır. Zira kanun gereğince, defter tutma yükümlülüğüne tabi bir tacir ve TTK gereğince tutulan bir ticari defter bulunmamaktadır (Baki Kuru, *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, Cilt 3, 6. Bası, 2001 Kuru, s. 2449, (HUMK)).

29 Uyuşmazlığın niteliği bakımından eTTK m. 82’de uyuşmazlığın her iki tarafın ticari defterlerine geçirmesi gereken bir ticari işten kaynaklanması gerektiği şeklinde ifade yer alırken; HMK m. 222’de daha genel geçer bir ifade olarak ticari dava kavramı yer almaktadır.

sahip olması durumunda defterler ispat hususunda elverişli niteliğe sahip olmayacaktır³⁰.

HMK m. 222/V'e göre, uyuşmazlığın niteliği bakımından HMK m. 222/III'ün aksine tarafların her ikisinin de ticari defterlerine geçirmesi gereken ve ticari defterlerle ispata elverişli bir ticari işten kaynaklanma şartı aranmamaktadır. Zira, HMK m. 222/V gereğince taraflardan birinin tacir sıfatına sahip olması yeterli görülmektedir. Bu şartın sadece münhasıran defterlerine dayanılan tarafça sağlanması yeterli olacaktır. Bir başka deyişle, HMK m. 222/V gereğince ispatın yapılabilmesi için uyuşmazlık konusu işin münhasıran ticari defterlerine dayanılan tarafın defterlerine geçirmesi gereken bir ticari iş olması aranmaktadır³¹.

3. Münhasıran Karşı Taraf Defterlerine Dayanılmış Olmalıdır

HMK m. 222/V hükmünün uygulanabilmesi için tarafın münhasıran karşı taraf defterlerine dayanması gerekmektedir. Bir başka deyişle, tarafın münhasıran karşı taraf defterlerine dayanmaması ve ticari defterler dışında başka delillerinin de olduğunu ileri sürmesi hâlinde HMK m. 222/V değil; genel hüküm olan HMK m. 219 vd. hükümleri uygulanacaktır³².

Delillerin hasredilmesi, bir vakıanın ispat edilebilmesi için, ispat yükü üzerinde olan tarafın yargılamada kullanacağı tüm delillerini göstermesi ve başka delilinin de olmadığıнын ifade edildiği karara yönelik olmayan bir usul işlemidir³³. Kanaatimizce, HMK m. 222/V düzenlemesi, delillerin hasredilmesine ilişkin HMK'da yer alan somut hükümlerden biridir³⁴. Zira, HMK m. 222/V gereğince, taraf başka delilleri yanında ticari defterlere delil olarak dayandığını değil; iddiasını münhasıran karşı tarafın ticari defterlerine dayanarak ispat edeceğini ileri sürmektedir³⁵.

30 Bu kanaatimizin temelinde kanun koyucunun ticari defterlere kesin delil gücü tanımış olması yer almaktadır. Tacirin defterlerine geçirmesi gerekmeyen bir kayıt dolayısıyla defterlerine kesin delil gücü tanınması menfaat dengesine uygun düşmeyecektir.

31 Tekil, s. 181; Reyhan Güvenol, *Ticari Defterlerle İspat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987, s. 69.

32 Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 39; Yılmaz, *Şerh* Cilt 2, s. 2586; Bahtiyar, Biçer, s. 27

33 Tolga Akkaya, *Medeni Usul Hukukunda Delillerin Hasredilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2003, s. 60; Kuru, Cilt 2, s. 2026; Algur, s. 114.

34 Öğretideki bir görüş, HMK m. 222/V'de yer alan düzenlemenin lafzına bakıldığında delillerin hasredilmesine yönelik bir ifadenin yer almadığı; ilgili hükmün ibraya yönelik bir düzenleme olduğu belirtmiştir (Taşpınar-Ayvaz, s. 147).

35 İspat yükü üzerinde olan tarafın ticari defterler yanında başka delillere de başvuracağını beyan etmesi hâlinde, delillerini hasretmiş olduğu sonucu ortaya çıkmayacak bu durumda ibraz bakımından genel hükümler olan HMK m. 219 vd. hükümleri çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır. Ancak tarafın münhasıran tarafın defterlerine dayanması hâlinde, deliller

HMK m. 222/V, delillerin hasredilmesine yönelik somut bir düzenlemedir. Taraf, delillerin hasredilmesiyle iddiasını ispat etmek için kullanacağı tüm delilleri göstererek başka bir delilin olmadığını beyan etmektedir. Taraflar, dava ve cevap dilekçelerinde hangi vakıaları hangi delillerle ispat edeceklerini açıkça belirtmek zorundadır (HMK m. 119/I-e-f). Ayrıca, HMK m. 145 gereğince, dilekçeler aşamasının tamamlanmasının ardından kural olarak yeni delil gösterilmesi mümkün değildir³⁶. HMK m. 194'te yer alan somutlaştırma yükü gereğince de tarafın delilini hasrettiği yönündeki beyanını açıkça ileri sürmesi gerekmektedir³⁷. Dolayısıyla münhasıran karşı tarafın defterlerine dayanarak ispat faaliyetinde bulunmak isteyen taraf bu iradesini açıkça beyan etmelidir. Delillerin hasredilmesi, tarafların dilekçelerinde açıkça bu yönde bir beyanda bulunmaları suretiyle gerçekleştirilebileceği gibi mahkemeye verilecek ayrı yazılı bir dilekçeyle de mümkün olacaktır. Delillerin hasredildiğine ilişkin mahkemeye yazılı bir dilekçe verilmesi hâlinde bu husus tutanağa yazılmakla beraber tutanağın taraflara imzalatılması gibi bir şart aranmamaktadır³⁸. Mahkeme huzurunda bu iradenin sözlü olarak ileri sürülmesi hâlinde bu beyan duruşma tutanağına geçirilecektir³⁹.

İddiasını münhasıran karşı tarafın defterlerine dayanarak ispat etmek isteyen tarafın bu iradesi karşısında mahkeme ticari defterlerin ibrazına karar verecektir. HMK m. 222/V uyarınca, münhasıran hasmın defterlerine dayanılması hâlinde, mahkeme taraflardan birinin talebi olmasa yahut ibraz için haklı koşulların varlığı denetlenmeksizin resen defterlerin ibrazına karar verebilir. Çünkü bu durumda, tarafın ispat hakkı, delilin yalnızca karşı tarafın defterlerine hasredilmiş olması nedeniyle doğrudan bu defterlerin mahkemece incelenmesini zorunlu kılar⁴⁰. Mahkemenin taraflara ibraz için vereceği sürenin niteliği ve ne kadar olacağı hususunda HMK m. 222/V hükmünde açık bir ifadeye yer verilmemiştir. Hâkim burada, ibraz için uygun bir süreyi takdir edecek gerekli hâllerde kesin süre tayin edecektir (HMK m. 94)⁴¹. Ayrıca, tarafa ibraz için çıkarılan davetiyede verilen süre içinde ticari defterlerin ibraz edilmemesi hâlinde, iddia edilen vakıanın HMK

hasredilmiş olacağı için HMK m. 222/V hükmü uygulanacaktır (Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 38).

³⁶ Kuru, *Medeni Usul El Kitabı*, s. 636.

³⁷ Kuru, *Medeni Usul El Kitabı*, s. 636.

³⁸ Kuru, *HUMK*, s. 2449; Güvenol, s. 68.

³⁹ Yaşar Karayalçın, *Ticaret Hukuku-I- Giriş-Ticari İşletme*, 3. Bası, Ankara 1968, s. 361; Kuru, *HUMK*, s. 2448; Akkaya, s. 63; Çağlayan, s. 481.

⁴⁰ Öğretide, tarafların her ikisinin de tacir sıfatına sahip olmaması dolayısıyla mahkemenin resen ibraz kararı veremeyeceği ileri sürülmüştür (Taşpınar-Ayvaz, s. 153).

⁴¹ Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 39; Bahtiyar, Biçer, s. 27

m. 222/V gereğince ispat edilmiş sayılacağı sonucunun da ihtar edilmesi gerekmektedir⁴².

C. HMK m. 222/V'in Sonuçları

HMK m. 222/V gereğince, mahkemenin ibraz kararı ve verilen sürenin sonunda defterlerin ibraz edilip edilmemesine göre farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Münhasıran defterlerine dayanılan tarafın mahkeme tarafından verilen süre zarfında defterlerini ibraz etmemesi hâlinde iddia edilen vakıalar ispat edilmiş sayılacaktır (HMK m. 222/V). Defterlerine delil olarak dayanılan tarafın defterlerini ibraz etmemesi hâlinde, HMK m. 222/V'te özel bir hükme yer verilmesi sebebiyle HMK m.220 uygulanmayacaktır⁴³. HMK m. 222/V'te ibraz etmeme fiiline karşılık münhasıran defterlere dayanan taraf lehine bir aksi ispat edilebilir nitelikte bir karine getirilmiştir⁴⁴. Kanun koyucu HMK m. 222/V'te yer alan bu karineyle HMK m. 220'den farklı bir düzenlemeye yer vermiş ve hâkime herhangi bir takdir yetkisi tanımayarak karşı tarafın defterlerinin ibraz edilmemesi hâlini vakıanın ispatı bakımından yeterli görmüştür⁴⁵. Maddede yer verilen karinenin aksi ispat edilebilir nitelikte olması sebebiyle defter sahibinin aksine bir delil sunabilmesi mümkündür.

Tarafın defterlerini ibraz etmesi hâlinde, defterlerin kanuna uygun surette tutulup tutulmamış olmasına göre farklı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Ticari defter kayıtlarının niteliği gereğince, kanuna uygun surette tutulan defterlerde yer alan lehe ve aleyhe kayıtlar birbirinden ayrılmayacaktır (HMK m. 222/III).

İbraz edilen defterlerin kanuna uygun surette tutulması ve defterlerde lehe ve aleyhe kayıtlar yer alması hâlinde bu kayıtlar bir bütün olarak dikkate alınacaktır⁴⁶. Lehe ve aleyhe kayıtlar birbirinden ayrılmamakla beraber kanaatimizce lehe kayıtların delil niteliğini haiz olabilmesi için HMK m. 222/II-III'te yer alan lehe delil olabilme şartlarının sağlanması gerekecektir⁴⁷. Kanuna uygun surette tutulan defterlerde, uyumsuzluk konusuna ilişkin herhangi bir kaydın yer almaması da mümkündür. Bu durumda, münhasıran

42 Kuru, *HUMK*, s. 2451; Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 39.

43 "...bir davada ispat yükü kendisine ait olan tarafın, başka delillerle birlikte karşı tarafın ticari defterlerine de dayandığı, diğer anlatımla, delillerini karşı tarafın ticari defterlerine hasretmediği, dolayısıyla da, uyumsuzluğa 6100 Sayılı HMK'nın 222/5. Maddesindeki özel hükmün uygulanmayacağı durumlarda..." Yargıtay 11. HD T 19.12.2022 E 2022/5694 K 2022/9195 (11.05.2025).

44 Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 39; Yılmaz, *Şerh Cilt 2*, s. 2592; Güray Erdönmez, *Medeni Usul Hukukunda Belgelerin İbrazi Mecburiyeti*, 2. Bası, İstanbul, 2014, s. 265.

45 Erdönmez, s. 265; Erdönmez, Pekcanitez, s. 1834.

46 Kuru, *HUMK*, s. 2460; Kuru, *Medeni Usul El Kitabı*, s. 730; Çağlayan, s. 483; Algur, s. 119; Budak, Karaaslan, s. 297; Polat, s. 90.

47 Altay, *Elverişlilik*, s. 573.

defter kayıtlarına dayanan tarafın iddiasını ispat edememiş olduğu sonucu ortaya çıkacaktır⁴⁸.

İbraz edilen defterlerin kanuna uygun surette tutulmamış olması hâlinde defterlerde yer alan kayıtların nasıl dikkate alınacağı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Öğretide, münhasıran karşı tarafın defter kayıtlarına dayanılmış olması sebebiyle, defterlerin kanuna uygun surette tutulup tutulmadığının kayıtların değerlendirilmesi bakımından bir önem arz etmeyeceği ileri sürülmüştür⁴⁹. Bizim de katıldığımız bir başka görüş uyarınca, münhasıran karşı taraf defterlerine dayanan taraf, karşı tarafın kanuna uygun surette defter tuttuğundan hareketle defterlerine delil olarak başvurmaktadır. Defterlerin hasredilmesi hâlinde, kayıtların dikkate alınması bakımından defterlerin kanuna uygun surette tutulmuş olması ön şart olarak kabul edilmelidir⁵⁰. Bir başka deyişle, münhasıran karşı taraf defterlerine dayanılması hâlinde de defter kayıtlarının bölünmezliği ilkesinden hareketle bir değerlendirme yapılarak sonuca varılmalıdır. Bu ilke gereğince, kanuna aykırı tutulan defterlerdeki aleyhe kayıtlar her zaman dikkate alınacaktır. Ancak defterlerde yer alan kayıtların defter sahibi lehine ve aleyhine niteliğe sahip olması durumunda, kanuna aykırı tutulan defterlerdeki lehe kayıtlar dikkate alınmayacaktır⁵¹. Kanuna aykırı tutulan defterlerde aynı zamanda uyumsuzluk konusuna ilişkin de herhangi bir kaydın yer almaması hâlinde de tarafın iddiasını ispat edememiş olduğu sonucuna varılmalıdır.

II. Ticari Defterlerle İspat Kuralı Çerçevesinde Dayanak Belgelerin İbrazı Gerekliliği

HMK m. 222'de ticari defterlerin özel delil niteliğine yer verilmiştir. Bu maddede, ticari defterlerin sahibi lehine delil olması, aleyhine delil olması ve münhasıran tarafın ticari defterlerine dayanılması neticesinde delil olmasına ilişkin şartlara yer verilmiştir. Ancak maddede yer alan şartlara bakıldığında, defterlerin bu hâllerden herhangi birisi neticesinde delil niteliğine sahip olması bakımından dayanak belgelerin ibrazının zorunlu ve gerekli olduğu hususunda

48 Kuru, *HUMK*, s. 2456; Kuru, *Medeni Usul El Kitabı*, s. 729; Altay, *Elverişlilik*, s. 573.

49 Tekinalp, s. 48. Delilini hasreden tarafın, karşı tarafın defter kayıtlarının kanuna göre usulüne uygun tutulmaması durumunda da defter kayıtlarının içeriğini kabul edeceğini açıkça bildirmemiş olması hâlinde bu defter kayıtlarına dayanılarak hüküm verilmemelidir. Zira taraf tacirin dürüstlüğüne esas alarak delillerini tacirin defterlerine hasretmiştir. Bu durumda tarafın güveni korunmalıdır (Karayalçın, s. 362).

50 Hüseyin Ülgen, "Ticari Defterlerle İspat", *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1, 1967, s. 96.

51 Kuru, *HUMK*, s. 2460; Kuru, *Medeni Usul El Kitabı*, s. 730; Bahtiyar, Biçer, s. 27; Budak, Karaaslan, s. 297; Algur, s. 120.

açık bir düzenleme yapılmadığı görülmektedir. Ticari defterlere ilişkin çeşitli mevzuatlarda maddi hukuk kuralları bakımından yer verilen düzenlemelerde defter kayıtlarının dayanağı olan belgelere verilen önem, defterlerin delil niteliği bakımından da dayanak belgelerin ibrazının gerekli olduğu yönünde görüşleri ortaya çıkarmıştır. Bu noktadaki ortaya çıkan görüşleri, ticari defterlerin delil olması bakımından dayanak belge ibrazını gerekli gören ve ibrazı gerekli görmeyen görüşler olarak iki başlık altında gerekçeleriyle açıklamayı uygun buluyoruz.

A. Dayanak Belgelerin İbrazını Gerekli Gören Görüşler

Ticari defterlerin dayanağı olan belgelerle birlikte delil niteliğine sahip olacağı yönünde kanaat bildiren görüşlerden bazıları herhangi bir gerekçe bildirmemekle beraber⁵²; bazıları ticari defterlerin kesin delil niteliği ve ticari defter kayıtlarının güvenilirliği temelinde bir değerlendirme yapmaktadır. Bir görüş uyarınca, ticari defter kayıtlarının niteliği itibarıyla tarafın tek taraflı irade beyanına dayanması dolayısıyla kayıtların doğruluğunun denetlenmesinin ardından bunlara delil niteliği tanınmalıdır⁵³. Benzer yöndeki görüş uyarınca, ticari defterlere kesin delil gücü tanınması dolayısıyla dayanak belgelerin de incelenmesi gerekmekte ve ancak dayanak belgeler ve defter kayıtlarının birbirini doğrulaması hâlinde ticari defterler sahibi lehine kesin delil gücüne sahip olmalıdır⁵⁴.

Dayanak belgelerin gerekliliğini arayan bir diğer görüş gerekçe olarak maddi hukuk hükümlerinden TTK'da yer alan defter tutma yükümlülüğü, ticari belgelerin saklanması ve tutulan defterlerin usulüne ilişkin getirilen kuralları temel almaktadır⁵⁵. TTK m. 64'te düzenlenen defter tutma yükümlülüğü, tacirin

52 Tekil, s. 179. "... Mahkemece alınan bilirkişi raporu davacının ticari defter kayıtlarına dayanarak düzenlenmiş olup, ticari defterler dayanak belgelerle doğrulanmadığı sürece tek başına malın teslim edildiğini ispata yeterli değildir..." Yargıtay 19. HD T 08.06.2017 E 2016/10749 K 2017/4692 (11.05.2025). "... Davacı satıcı cari hesap alacağındaki malların davalıya teslim edildiğini usulüne uygun delillerle ispatla yükümlü olup, salt davacının ticari defterlerine göre karar verilemez. Davacının ticari defterlerinin dayanak belgelerle desteklenmesi gerekir..." Yargıtay 19. HD. T 12.03.2019 E 2017/3293 K 2019/1580 (11.05.2025). "... Mahkemece davacının ticari defter ve belgeleri incelenmemiş davalının ticari defter kayıtları esas alınarak hüküm kurulmuştur ancak davalının ticari defterlerindeki kayıtlar dayanak belgeleriyle doğrulanmadığı takdirde tek başına ödeme konusunda ispata yeterli değildir..." Yargıtay 19. HD T 28.02.2018 E 2016/15445 K 2018/1024 (11.05.2025). "... Ticari defterler dayanak belgelerle doğrulanmadığı sürece tek başına malın teslim edildiğini ispata yeterli olmadığı gibi, taraflar yararına delil de kabul edilemez..." Bursa Bölge Adliye Mahkemesi, 5. HD T 06.07.2020 E 2018/1423 K 2020/612 (11.05.2025).

53 Çakıcı, s. 74.

54 Polat, s. 81.

55 "...Ticari defterlerin davacı yararına delil olarak kabul edilebilmesi için, usulüne uygun tasdikın mevcut olması dahi tek başına yeterli değildir; defterlerdeki kayıtların dayanağını

defterlerine yapmış olduğu kayıtların düzenli tutulmasını esas almakla beraber bu düzenin temelini de dayanak belgeler oluşturmaktadır. Zira, defterlere yapılan kaydın dayanağı bir belgeye sahip olması ve bu belge ile kayıt arasında uyum olması usuli bir gerekliliktir. Aynı zamanda dayanak belgelerin varlığı defterlerin usulüne uygun bir şekilde tutulmasının şartıdır⁵⁶. Belge yoksa kayıt yoktur ilkesinden hareketle, ticari defterlere ister başka delillerle birlikte ister münhasıran delil olarak başvurulmuş olursa olsun ticari defterler dayanak belgeleriyle birlikte değerlendirilmelidir⁵⁷.

Dayanak belgelerle birlikte delil olabileceğini kabul eden bir başka görüş, eTTK m. 70/II-6'da yer alan yevmiye defterine yapılan kayıtları esas almaktaydı. İlgili hüküm gereğince, yevmiye defterine yapılan kayıtların her birinin dayanağı ve bu belgelerin tarih ve numaralarının varlığı aranmaktaydı. Maddede, defterlere yapılan kayıtların dayanak belgelerinin varlığının arandığı sonucuna ulaşmakla beraber, bu belgelerin niteliğinin ne olacağı hususunda öğretide farklı görüşler ileri sürülmüştür. Dayanak belge olarak işletmenin iç işleyişine yönelik belgelerin talep edilmesi hâlinde dayanak belgelerin her durumda güvenilir bir niteliğe sahip olacağı sonucuna varılamayacaktır⁵⁸. Ancak, dayanak belge olarak dış işleyiş dolayısıyla elde edilen belgelerden birinin varlığının aranması da sorunu tam olarak çözmez. Zira, bu belgelerin kendi başına delil niteliğine sahip olması dolayısıyla ticari defterlerle ispat kuralı anlamsız hâle gelebilecektir⁵⁹.

İlraz terimi, delilin mahkemeye sunulması anlamına gelmekte olup, ticari defterlerin tamamının değil, yalnızca uyumsuzlukla ilgili bölümlerinin mahkemeye sunulması ve bu bölümlerin delil olarak kullanılmasını ifade etmektedir⁶⁰. Ticari defterlerin teslimi her durumda mümkün olmamakla birlikte, TTK m. 85'te yalnızca malvarlığına ilişkin davalar bakımından sınırlandırılmıştır. eTTK döneminde, eTTK m. 80 ve eTTK m. 70/II-6'da yer alan maddeler birlikte değerlendirilerek bir sonuca varılmaktaydı. Dayanak

oluşturan belgelerin de mevcut olması ve yine TTK'nun ilgili diğer hükümlerinde aranan öteki koşulların da gerçekleşmiş bulunması şarttır. Bir tacirin ticari defterlerinin usulüne uygun tutulmadığı için lehine delil olarak kabul edilemediği hallerde dahi, eğer, ileri sürülen alacağın varlığı dayanak belgelerle kanıtlanabiliyorsa, hüküm altına alınması gerekir..." Yargıtay HGK E 19-753 K 661 T 2.10.2002 (Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 33 ve dn. 22). *"Usulüne uygun tutulmuş ticari defterler sahibi lehine delil teşkil eder. Ancak, bunun için ticari defterlerdeki kayıtların dayanak belgelerle doğrulanması gerekir..."* Yargıtay 19. HD T 03.12.2012 E 2012/11898 K 2012/18322 (09.05.2025).

56 Bozer, Göle, s. 351.

57 Dedeoğlu, s. 88.

58 Ülgen, *Ticari Defter*, s. 102.

59 Ülgen, *Ticari Defter*, s. 102.

60 Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 33; Bahtiyar, Biçer, s. 30; Çağlayan, s. 473.

belgelerin ticari defterlerle birlikte ibrazının talep edilmemesi hâlinde, yapılan kayıtların doğruluğunun denetlenmesi mümkün olmayacaktır⁶¹. eTTK m. 80/I'de de kanundaki şartların varlığı durumunda, ticari defterlerin ve saklanması gereken belgelerin ibrazı şekilde ifadeye yer verilmekle birlikte ticari defterlerin ibrazına dair düzenlemeleri ihtiva eden HMK m. 222 ya da TTK m. 83 maddelerinde benzer ifadelerle yer verilmemiştir⁶². Ancak, ticari defterlerin ibrazı neticesinde bu defterlerin sahibi lehine delil olabilmesi ve defter kaydının doğruluğunun tespit edilebilmesi için bu belgelerin de incelenmesi yönünde karar verilmesinin yerinde olacağı belirtilmiştir⁶³.

Maddi hukuk hükümleri gereğince dayanak belgelerin ibrazını zorunlu gören bir başka görüş ise, TTK m. 82'te yer alan ticari belgelerin saklanmasına ilişkin hükümden hareket etmektedir. TTK m. 82'de yer verilen belgelerin saklanmasına ilişkin düzenleme, TTK m. 64 gereğince defter tutma yükümlülüğünün de bir parçası ve tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu hüküm gereğince ticari defterler yanında kanunda yer verilen belgelerin de saklanması gerekmektedir⁶⁴. Kanun koyucunun defter kayıtlarının dayanak belgeleriyle birlikte delil olacağı yönündeki kabulüne, TTK m. 82'de yer alan belgelere tanınmış olduğu önem neticesinde de varılmaktadır. Zira, TTK m. 82'de kanun koyucu bu belgelerin saklanmasına ve zayi olmasına yönelik özel düzenlemelere yer vermiştir⁶⁵.

Ticari defterlerin delil olabilmesi için dayanak belgelerin ibrazını arayan bir diğer görüş, gerekçesini VUK m. 227⁶⁶ hükmüne dayandırmaktadır. Bir an için, bu hükmün vergi hukukunda yer alan bir madde olması ve ticari işlerde dikkate alınmayacağı yönünde bir kabul ihtimalinde de kanuna uygun surette defter tutmakla beraber dayanak belgelere sahip olmayan tacirin defterleriyle ispat faaliyetinde bulunması hukuk düzeni bakımından kabul edilemeyecektir⁶⁷.

61 Ünal Somuncuoğlu, "6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'na Göre Ticari Defterlerin İbrazi ve Delil Olma Nitelikleri", *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt 86, Sayı 1, 2012, s. 201.

62 Tuztaş, s. 74.

63 Somuncuoğlu, s. 202.

64 Oruç Hami Şener, "Ticari Defterlerin ve Belgelerin Saklanması, Zıyayı, Zayı Belgesi ve Böyle Bir Belgenin Alınması ve Alınmamasının Hüküm ve Sonuçları (Özellikle TTK 68/IV)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2004, s. 235-236.

65 Şener, *Zayı Belgesi*, s. 238, dn. 16.

66 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu m. 227 şu şekildedir: "Bu kanunda aksine hüküm olmadıkça, bu kanuna göre tutulan ve üçüncü şahıslarla olan münasebet ve muamelelere ait olan kayıtların tevsiki mecburidir. Defter tutmak mecburiyetinde olmayan mükellefler vergi matrahlarının tesbiti ile ilgili giderleri teşvike mecburdurlar."

67 Hayri Domanıç, *Türk Ticaret Kanunu Şerhi*, Cilt 1, İstanbul, 1988, s. 269. Aksi yönde öğretilen bir başka görüş uyarınca, VUK m. 227 hükmünde "Bu kanunda" ifadesine yer verilmiş olması kuralın vergi hukukuna ilişkin bir kural olduğunu göstermektedir. Bu sebeple VUK m. 227

Ancak defter tutma yükümlülüğüne ilişkin TTK hükmü, yevmiye defterine ilişkin eTTK m. 70 ve defter kayıtlarının aksinin ispatına imkân veren eTTK m. 85 (HMK m. 222/III) hükümleri VUK m. 227/I hükmünün uygulanması gerekliliğini haklı çıkarmaktadır⁶⁸. Bu görüş sahibine göre, TBK m. 13 gereğince, defter kayıtlarının dayanak belgelerinin var olması gerekmektedir. Dayanak belgeler olmaksızın yapılan defter kayıtları çürük niteliğe sahip olmaktadır. Ayrıca kesin delille ispat kuralı gereğince de dayanak belgelerin ibrazı önem arz etmektedir⁶⁹.

B. Dayanak Belgelerin İbrahim Gerekli Görmeyen Görüşler

Ticari defterlerin delil niteliği bakımından dayanak belgelerin ibrazını gerekli görmeyen bir görüş, madde lafzında dayanak belge ifadesine yer verilmediğini sadece ticari defter kavramının yer aldığını ileri sürmüştür⁷⁰. Aksi yöndeki kabul ticari defterlerle ispat kuralını anlamsızlaştıracaktır⁷¹. Kanun koyucu ticari defterlerin delil olabilmesi bakımından HMK m. 222'de şartlara yer vermiştir. Bu şartların sağlanmış olması hâlinde delil olarak ticari defterlere başvurulması senetle ispat kuralını yumuşatmaktadır. Bu sonuç neticesinde ticari defterler dayanak belgeler olmaksızın tek başına delil niteliğini haiz olmalıdır⁷². Nihayetinde, ticari defterlerin dayanak belgeleriyle birlikte delil niteliğine sahip olacağı yönündeki kabul ticari defterler için kabul edilen kesin delil niteliğiyle de bağdaşmayacaktır⁷³.

Dayanak belgelerin ibrazının gerekliliği temelinde taraflar arasındaki menfaat dengesinin sağlanması amacı yer almaktadır. Bu hususta özellikle ticari defterlerin lehe delil olabilmesi bakımından menfaat ihlalinin ortaya çıkması ihtimali bulunmaktadır. Ancak bir görüş uyarınca dayanak belgeler olmaksızın ticari defterlerin sahibi lehine delil olmasında menfaat ihlalinin ortaya çıkmayacağı ileri sürülmüştür. Zira, defterlerin sahibi lehine delil olabilmesi sadece tarafın defterlerine delil olarak dayanmasına bağlanmamış aynı

hükümünü ticari defterlerle ispat kuralına teşmil ettirerek defterlerin ancak dayanak belgelerle birlikte delil niteliğini haiz olacağının kabul edilmesi mümkün değildir (Ülgen, *Ticari Defter*, s. 101; Güvenol, s. 62; Ali Cem Budak, "Ticari Defterle İspat Usulü Kaldırılmamalıdır", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2005, s. 516; Erdem, s. 107).

68 Domaniç, *Genel Esaslar*, s. 296; Domaniç, Şerh, s. 268; Domaniç, Ulusoy, s. 343.

69 Domaniç, *Genel Esaslar*, s. 282 ve 283; Domaniç, Ulusoy, s. 332.

70 Tunç-Yücel, s. 137; Taşpınar-Ayvaz, *Ticari Defter*, s. 148; Tuztaş, s. 74.

71 Budak, *Ticari Defter*, s. 517; Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 32; Yılmaz, Şerh, s. 2570; Bahtiyar, Biçer, s. 228; Taşpınar-Ayvaz, *Ticari Defter*, s. 148.

72 Şengül Al-Kılıç, "Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda 7251 Sayılı Kanun ile Yapılan Değişikliğin Ticari Defterlerin İspat Fonksiyonuna Etkisi", *Ticaret Hukuku Sempozyumu Sorunlar ve Çözüm Önerileri-Bildiri Özetleri Kitabı*, Kırıkkale, 2021, s. 44.

73 Erdem, s. 106.

zamanda karşı tarafın da bazı eylemlerde bulunması/bulunmaması şeklinde şartlara yer verilmiştir. Karşı taraf kendi defter kayıtlarıyla yahut senet veya diğer kesin delillerle defterlerine dayanan tarafın iddiasının aksini ispat edebilecek ve defterlerini lehine delil olarak kullanmasını engelleyebilecektir. Kural olarak tacirin defter kayıtlarını kendi lehine yahut gerçek dışı şekilde oluşturmuş olması mümkün olmamakla beraber⁷⁴ böyle bir ihtimalle karşılaşılması hâlinde dahi HMK m. 222/III gereğince karşı tarafın defter kayıtlarının lehine delil olabilmesini engelleyebileceğine ilişkin düzenleme taraflar arasında menfaat ihlalinin doğmasına engel olacaktır⁷⁵. Ticari defterlerle ispat kuralı her durumda bir belgeye dayanmaksızın yapılan defter kayıtlarının tacir lehine delil olarak kabul edileceği sonucunu doğurmayacaktır. Bununla birlikte, ticari defterlerine lehine delil olarak dayanmak isteyen tarafın hasmının defter kayıtlarında uyumsuzluk konusuna ilişkin herhangi bir kaydın yer almaması hâlinde, tacirin defterlerine delil olarak başvurabilmesi mümkün olmayacaktır⁷⁶. Ticari defterlerin sahibi lehine delil olabilmesi bakımından getirilen sıkı şartlar yanında ayrıca dayanak belgelerin ibrazının aranması ticari defterlerle ispat kuralının uygulama alanını daraltacaktır⁷⁷.

Ticari defterlerin dayanak belgeler olmaksızın tek başına delil niteliğine sahip olduğunu savunan bir başka görüşün temelinde ticari ilişkilerin niteliği bakımından taraflar arasında senet düzenlenmesinin yaygın olmadığı gerekçesi yer almaktadır⁷⁸. Tacirler arasındaki ilişkilerde belge/senet

74 Hakan Yıldırım, "Ticari Defterlerin Sahibi Lehine Delil Olmasında Dayanak Belgelerin İbrazı", *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2013, s. 899.

75 Yılmaz, *Ticari Defter*, s. 33; Bahtiyar, *Biçer*, s. 28.

76 Al-Kılıç, s. 44.

77 Erdem, s. 107.

78 Yargıtay 11. HD T 09.07.1986 E 1986/3492 K 1986/4315 künyeli kararın karşı oy yazısında dayanak belgelerin gerekliliği hususunda ileri sürülen görüş şu şekildedir: "...Acaba tacirin defterlerindeki kayıtların belgesi olması gerekir mi? Bu hususta yasada açık ve kesin bir hüküm yoktur. Her ne kadar tacirin yaptığı hukuki işlemlere ilişkin belge ve kağıtlar ile senetlerin on yıl saklanması kuralı yasada öngörülmüş ise de bu hususa uyulmaması durumunda, bunun hukuki ve cezai müeyyidesi açıklanmamıştır. Oysa ticari defterlerin saklanmaması halinde, tacir bu defterleri ibrazdan kaçınmış sayılacağı gibi TTK'nun 67'nci maddesine göre de cezai müeyyide ile karşılaşır. Bu itibarla belge, senet ve benzeri şeylerin düzenlenme zorunluluğu yoktur. Öte yandan ticari defterler için belge gerektiği kabul edilecek olursa, ticari defter tutmanın özel bir nedeni kalmamaktadır. Çünkü tacir defter yerine, belge ve kağıt ile senetlerini saklar ve iddiasını bu şeylerle isbat eder, dolayısıyla aynı sonuca ulaşabilir. Ayrıca tacir her istediğini veya gerçek dışı her şeyi defterine yazması olanaksızdır. Eğer tacir, ticari ilişki kurduğu tacirin aleyhine istediğini dayanaksız yazmış olsa bile diğer taraf defterini yasaya uygun tuttuğu takdirde bu kayıtlar onun defterinde yazılı olmadığından usulüne uygun iki taraf defterleri birbirine aykırı bulunmakla lehlerine delil sayılamaz (TTK.85). Ticari defterler sadece tacirler arasında delil olduğuna göre tacir tarafından dayanaksız yazılan kayıtlar tacir olmayan kişiler yönünden de herhangi bir aleyhte durum yaratamaz. Esasen Dairemizin uygulaması da bu doğrultudadır. Bundan

düzenlenmesinin yaygın olması ihtimalinde ticari defterlerle ispat kuralına ihtiyaç duyulmayacaktır. Ancak, ticari ilişkilerin güven üzerine inşa edildiği ve çıkan uyuşmazlıklarda çoğunlukla ticari defterlerle ispat kuralına başvurulduğu görülmektedir. Ticari defterlerle ispat kuralının ticari uyuşmazlıkların ispatı bakımından taşıdığı önem de göz önüne alındığında, bu yönde getirilen ispat kuralı yanında dayanak belgelerin ibrazının da aranması HMK sistematığına de aykırılık oluşturmaktadır⁷⁹. Ticari teamül gereğince, senede bağlanması mümkün olmayan hukuki ilişkilerin varlığı hâlinde ticari defterlerin ancak dayanak belgelerle beraber delil niteliğini haiz olacağı yönündeki kabul ticari defterlerle ispat kuralının uygulama alanını daraltabileceği gibi tarafları ispatsızlıkla da karşı karşıya bırakabilecektir⁸⁰. Menfaat dengesinin sağlanabilmesi amacıyla ticari defterlerin ancak dayanak belgelerle delil niteliğini kazanacağı yönünde genel bir kabul olmamalıdır. Tarafların her ikisinin de menfaati düşünülerek, defter kayıtlarının birbirini doğrulaması hâlinde ayrıca dayanak belgelerin ibrazı aranmamalıdır⁸¹.

C. Görüşümüz

Ticari defterlerin delil olmasında dayanak belgelerin aranıp aranmayacağı hususunda öğretide ve yargı içtihatlarında ticari defterlerin lehe delil olabilmesi için dayanak belgelerin gerekip gerekmediği temelinde görüşlere yer verildiği görülmektedir. Tacirin kendisi tarafından düzenlenen ticari defter kayıtlarının doğrudan lehine delil olarak kabul edilebilmesinin menfaat ihlaline yol açacağı şeklindeki görüşler yanında ticari defterlerin özel delil niteliğine sahip olduğu hükmün dayanak belgelerin aranması hâlinde anlamsız olacağı ve uygulama alanının daralacağı ifade edilmiştir. Bu görüşler yanında, ticari defterlerin aleyhe delil olabilmesi yahut münhasıran ticari defterlere delil olarak

başka tacirin yaptığı her işlemin yazılı olması gerekmez. Çünkü ticari örf ve adet gereği yazılı olması gerekmeyen işlerin ticari defterlere yazılması bu durumda olanaksızdır. Şu halde, tacirin tutmuş olduğu ticari defterlerinin mutlaka dayanağını aramak, bu dayanaklar ve özellikle yazılı sözleşme, belge ve senet olmadığı takdirde de ticari defterleri delil olarak kabul etmemek, ticari defterlerin delil olmasını çok sınırlandıran bir yorum biçimidir..."

79 Tuztaş, s. 75.

80 Yıldırım, s. 990.

81 Yıldırım, s. 990. Ticari defter kayıtlarının yeterince açık olmaması yahut çelişkili kayıtlar içermesi hâlinde ispat yükü üzerinde olan tarafın iddiasını ispatlamak için dayanak belgeleri de sunması gerekebilecektir (Yılmaz, *Şerh*, s. 2571). Ticari defterlerin HMK m. 222 gereğince özel delil niteliğine sahip olması hâlinde, karşı taraf defterleri bakımından da bazı şartların sağlanması gerektiği yönündeki düzenleme gereğince, defter kayıtlarının birbirine uyumlu olması ancak buna rağmen dayanak belgelerin aranması ispat kuralının uygulama alanını işlevsiz hâle getirecektir. Zira, dayanak olan belgelere ilişkin karşı taraf defterlerinde de kayıtlar yer almaktadır. Bu durumda ancak kayıtların çelişkili yahut açık olmaması hâlinde dayanak belgenin ibrazının aranması yerinde olacaktır (Görgün, Börü, Kodakoğlu, s. 473).

dayanılması hâlinde dayanak belgelerin aranıp aranmayacağı hususunda ayrıca bir değerlendirmeye yer verilmediği görülmektedir⁸².

HMK m. 222/V düzenlemesi, ticari defterlerle ispat kuralı bakımından istisnai niteliğe sahiptir. Zira, burada ticari defterlerin delil olarak kullanılabilmesi için her iki tarafın tacir sıfatına sahip olması aranmamış; sadece defterlerine dayanılan tarafın tacir olması yeterli görülmüştür. Bu hükme göre, ticari defterlere delil olarak dayanılması ve defterlerin ibraz edilmesi hâlinde ticari defterler sahibi lehine ve aleyhine delil olabilecektir. Kanaatimizce, bu durumda ticari defterlerin sahibi lehine delil olabilmesi için kanun sistematigi ve hükmün getiriliş amacı çerçevesinde değerlendirme yapıldığında, HMK m. 222/III'te yer alan lehe delil olabilme şartlarının sağlanması gerekmektedir. HMK m. 222/V gereğince, ticari defterlerin delil olabilmesi bakımından dayanak belgelerin aranıp aranmayacağı hususu ticari defterlerin aleyhe ve lehe delil olabilmesi şartları bakımından değerlendirilmelidir. Ayrıca dayanak belgelerin gerekliliği bakımından, defterlere münhasıran delil olarak dayanılması hâlinde tarafın kural olarak başka delil ileri sürebilme imkânının bulunmaması çerçevesinde de bir değerlendirme yapılmalıdır.

Ticari defterlerin lehe yahut aleyhe fark etmeksizin delil olabilmesi için dayanak belgelerin gerekip gerekmediği hususundaki görüşümüzü ticari defterlerin tutulmasına ilişkin getirilen maddi hukuk kuralları, ispat hukukuna hâkim olan kurallar ve HMK m. 222'de yer alan ticari defterlerin özel delil niteliğine ilişkin hüküm çerçevesinde değerlendirmeyi uygun buluyoruz.

Tacir olmanın getirdiği yükümlülüklerden biri de TTK m. 18 gereğince defter tutma yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük gereğince tacirler, alelade bir şekilde defter tutamamakta; başta TTK olmak üzere, TTK'nın atfı yaptığı diğer mevzuat hükümlerinde yer alan kurallar çerçevesinde defter tutmaları zorunlu kılınmaktadır. Tacirleri kanunda yer alan bu şartlara uygun şekilde defter tutmaya zorlamak için hukuki ve cezai yaptırımlar bulunmaktadır. Ticari defterlerin kanuna uygun şekilde tutulması ispat hukuku bakımından da bu defterlerle kesin delil gücünde ispat imkânı sağlamaktadır. Kanun gereğince ticari defter vasfına sahip olan defterler elektronik veya fiziksel ortamda

82 "...6762 sayılı TTK'nın 83/2 (HMK m. 222/5) maddesi gereğince delillerin karşı tarafın defterlerine hasredildiği durumda karşı tarafın ticari defterleri ile birlikte kayıtların dayanak belgelerini ibraz yükümlülüğü söz konusu değildir. Defterlerini ibraz etmesi istenen taraf, defterlerini ibraz ederse sadece ibraz edilen defterler üzerinden inceleme yapılır. Zira ticari defter dayanakları da ayrı birer delil niteliğinde olduğundan 6762 sayılı TTK'nın 83/2. Maddesi gereğince incelenmesi mümkün değildir. Başka bir deyişle ticari defter kayıtlarının dayanak belgelerinin, kayıtlardan bağımsız delil değerinin bulunması itibarıyla 6762 sayılı TTK'nın 83/2. Maddeden ayrı olarak genel ispat kurallarına tabidir..." Yargıtay HGK E 2017/3029 K 2019/405 T 04.04.2019 (11.05.2025).

tutulmuş olmalarına bakılmaksızın delil niteliğine sahip olacaktır. Tacirlerin basiretli davranmakla yükümlü olması sebebiyle ticari defterleri düzgün tutacağı sonucuna varılabilecektir. Bu sebeple, kanaatimizce ticari defterlerin sahibi aleyhine de kesin delil gücüne sahip olduğu kabul edilmelidir. Benzer şekilde HMK m. 222/V hükmünde de tacir olmayan bir kimsenin tacir olan hasmının defterlerine münhasıran delil olarak dayanabileceği şeklindeki düzenleme de dikkate alındığında kanun koyucunun ticari defter kayıtlarının doğru ve güvenilir şekilde tutulduğuna kanaat getirdiği ve bu sebeple ispat hukuku bakımından bu defter kayıtlarına ayrı bir delil gücü sağladığı sonucuna varılabilecektir.

Ticari defterlerin lehe delil olabilmesi için doğrudan dayanak belgelerin ibrazını kabul eden görüşlerin temelinde de kişinin kendi düzenlediği belgelerin delil niteliğine sahip olması ve ispat hukuku bakımından taraflar arasındaki menfaat dengesinin sağlanması gerekçe olarak gösterilmektedir. Ancak bu noktada da lehe delil olabilme şartları bakımından kanun koyucu gerekli menfaat dengesini sağlamaktadır. Tarafların defter kayıtlarının birbirine uygun olmaması hâlinde, ticari defterlerin lehe delil olabilmesi mümkün olmayacaktır. Bu yöndeki koruma karşısında, defter kayıtlarının birbirine uygun olması hâlinde de ayrıca dayanak belgelerin aranması kanaatimizce yargılamanın uzamasına yol açacaktır.

Senetle ispat kuralı, uygulama alanı bakımından çeşitli sıkıntıları da bünyesinde barındırmaktadır. Ticari hayatta hâkim olan güven ilişkisi ve sözlü hukuki ilişki kurulması şeklindeki kabul karşısında senetle ispat kuralının getirdiği bu sorunlar ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü bakımından tarafları ispatsızlıkla karşı karşıya bırakabilecektir. Bu sorunların aşılabilmesi bakımından, ticari ilişkiler özelinde, çeşitli özel hükümler kabul edilmekle birlikte; ispat hukuku bakımından da kanaatimizce iki düzenlemenin önem arz ettiği söylenebilecektir. Bunlar, senetle ispat kuralının istisnası olarak kabul edilen HMK m. 203/1-b hükmü ve ticari defterlerin özel delil niteliğine getirilen HMK m. 222'dir. Her iki hüküm de ticari hayat ve senetle ispat kuralının hakimiyeti arasındaki dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Bu sebeple ticari defterlerle ispat kuralı senetle ispat kuralını yumuşatan niteliğe sahiptir. Benzer şekilde, kanun koyucu, ticari defterlerin alelade belgeler olmaması sebebiyle senetle ispat kuralı karşısında, ticari defterlerle ispat kuralını kabul ettiği görülmektedir. Buna karşılık kanun koyucu ticari defterlerin özel delil niteliğine sahip olduğu hükümde dayanak belgelerin ibrazının gerekliliğine ilişkin herhangi açık bir ifadeye de yer vermemiştir. Kuralın niteliği, getiriliş amacı ve maddede açıkça bu yönde bir hükme yer verilmemesi dolayısıyla ticari defterlerin delil olabilmesi bakımından ayrıca bu şartın da kabul edilmesi

uygun düşmeyecektir. Ticari defterlerin ibrazı ticari defterlerin tamamının değil uyuşmazlık konusuna ilişkin kısmın mahkemeye sunulmasıdır. Ticari defterlerin ibrazı neticesinde, uyuşmazlık konusuna ilişkin kayıtların HMK m. 222 gereğince delil niteliğine sahip olacağı sonucuna varılabilecektir. Bir başka deyişle, ticari defterlerin ibrazı neticesinde HMK m. 222 gereğince delil niteliği ortaya çıkmakta ve dayanak belgeler bakımından ileri sürdüğümüz görüşümüz geçerlilik kazanacaktır.

Ticari defterlerin delil olabilmesi bakımından dayanak belgelerin ibrazını gerekli gören görüşlerin birçoğunun temelinde, ticari defterlerin tutuluşunda maddi hukuk bakımından kabul edilen kurallar ve bağlantılı olan mevzuat hükümleri gerekçe gösterilerek bir sonuca varılmaktadır. Kanaatimizce, maddi hukuk hükümleri ticari defter kayıtlarının doğru ve güvenilir şekilde tutulması bakımından getirilmiştir. Bu kurallara uyulmaması hâlinde uygulanacak yaptırım yine maddi hukuk bakımından belirlenecektir. İspat hukuku kurallarında açık bir düzenlemeye yer verilmemesine rağmen, maddi hukukta yer alan kuralların bu alana doğrudan teşmil ettirilmesi ve nihayetinde ticari defterlerin ancak dayanak belgeleriyle birlikte delil niteliğini haiz olacağının kabul edilmesi yerinde bir kabul değildir. Bununla birlikte, VUK m. 227'nin HMK m. 222 çerçevesinde dayanak belgelerin gerekliliği hususunda gerekçe olarak gösterilmesi yerinde değildir. İlgili hüküm, VUK kapsamında uygulanacak olup yaptırımı da VUK hükümleri gereğince ortaya çıkacaktır.

Ticari defterlerin lehe ve aleyhe delil olabilmesi bakımından yukarıda açıkladığımız gerekçeler doğrultusunda ticari defterlerin kural olarak dayanak belgeler aranmaksızın tek başına kesin delil gücüne sahip olacağını kabul etmekteyiz. Ticari defterlerin elektronik yahut fiziksel ortamda tutulması fark etmeksizin kayıtların tek başına delil niteliğine sahip olduğu sonucuna varılabilecektir. HMK m. 222/V gereğince münhasıran defter kayıtlarına dayanılması hâlinde de farklı bir sonuca varılmayacaktır. Bir an için, tarafın münhasıran defter kayıtlarına dayanması ve başka delil sunma imkânının bulunmaması dolayısıyla bu durumda ticari defterlerin ancak dayanak belgeleriyle delil olabileceği yönünde bir kabul akla gelebilecektir. Ancak kanaatimizce, tarafın münhasıran ticari defterlere yahut herhangi bir başka delile dayanmış olması arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Dayanak belgelerin gerekliliği hususunda, münhasıran ticari defterlere dayanılması bakımından ayrıca bir kabule gerek olmadığı gibi HMK m. 222 düzenlemesi de menfaat dengesini sağlamaktadır. Zaten, ticari defter kayıtlarına münhasıran dayanıldığında, kanuna uygun surette tutulan ticari defter kayıtlarında lehe ve aleyhe kayıtlar birbirinden ayrılmayacak; lehe kayıtlar ancak lehe delil olabileme şartlarının sağlanması hâlinde delil teşkil

edecektir. Dolayısıyla, HMK m. 222/V'e göre maddenin tümü bakımından bir değerlendirme yaparak sonuca varabilmemiz mümkündür. Ancak bu noktada, defter kayıtlarının açık olmaması yahut belirsiz olması gibi hâllerde her somut olay bakımından hâkimin yapacağı değerlendirme sonucunda dayanak belgelerin ibrazına karar verilebilmesi mümkündür. Bu konudaki tereddütlerin sona erebilmesi amacıyla, konuya ilişkin özel bir hükme yer verilmesi yerinde olacaktır.

Sonuç

Ticari defterler niteliği itibariyle belge niteliğini haizdir. TTK m. 18 gereğince tacirlerin belirli kurallara tabi olarak defter tutma yükümlülüğünün bulunması dolayısıyla ticari defterler alelade belgeler değildir. Kanun koyucu bu sebeple ticari defterlere HMK m. 222 gereğince özel delil niteliği tanımıştır. TTK'ya modern kanunlarda yer almadığı ve ispat hukuku ilkeleriyle bağdaşmadığı gerekçesiyle alınmayan bu kurala, senetle ispat kuralının katılığını yumuşattığı gerekçesiyle HMK m. 222'de yer verilmiştir. Kanundaki şartların sağlanması hâlinde, ticari defterlerin kesin delil gücünü haiz olduğu söylenebilecektir.

Ticari defterlerin lehe delil olabilmesinin istisnai nitelikte olması sebebiyle katı şartlara tabi tutulduğu görülmektedir. Maddenin düzenleniş şekli bakımından HMK m. 222/II hükmünün delil olabilme mi yoksa lehe delil olabilme şartı mı olup olmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte kanaatimizce ilgili fıkra da lehe delil olabilme şartları düzenlenmiştir. Maddede yer alan şartların kümülatif olarak sağlanması hâlinde ticari defterler sahibi lehine kesin delil gücünü haiz delil teşkil edecektir. Ticari defterlerin aleyhe delil olabilmesi bakımından da HMK m. 222/IV hükmü ve HMK m. 222/II fıkrasının lafzi olarak çatıştığı ve görüş farklılıklarını doğurduğu görülmektedir. Kanaatimizce, maddenin tamamı değerlendirilmeli ve bu durumda kanuna uygun surette tutulmuş olsun yahut olmasın ticari defterlerin sahibi aleyhine kesin delil gücüne sahip olacağı sonucuna varılmalıdır.

HMK m. 222/V'te tacir bir kimsenin ticari defterlerine münhasıran delil olarak dayanılması hâline ilişkin düzenleme yapılmıştır. Bu hükmün doğrudan ticari defterlerin aleyhe delil olabilmesine ilişkin olduğu sonucuna varılamayacaktır. Bu sonuca gerekçe olarak dayanan ticari defterlerin kanuna uygun surette tutulması hâlinde lehe ve aleyhe defter kayıtlarının birbirinden ayrılmayacağı yönündeki ilke gösterilebilecektir. Bu defterlerdeki kayıtlardan lehe olanlar HMK m. 222/II ve III'te yer alan şartların sağlanması hâlinde lehe de delil olabilecektir. Dolayısıyla ilgili hükmün, lehe ve aleyhe delil olabilmeye ilişkin şartları içerdiği ve delillerin hasredilmesine ilişkin bir hüküm olduğu kanaatine varılabilecektir.

eTTK döneminden bugüne, ticari defterlerin delil niteliği bakımından dayanak belgelerin ibrazının gerekip gerekmediği hususu farklı görüşleri doğurmuştur. Dayanak belgeleri gerekli gören görüş sahipleri, ticari defterlerin tutulma usulüne ilişkin maddi hukuk hükümleri, TTK atfı gereğince uygulanan VUK hükümleri, eTTK dönemindeki düzenlemelerini gerekçe olarak sunmuştur. Ayrıca, bu sonuca varan görüşlerin birçoğunun ticari defterlerin lehe delil olması hükmünden hareket ederek değerlendirme yaptığı da görülmektedir. Aksi yönde dayanak belgeyi gerekli görmeyen görüş sahipleri, ticari defterlerle ispat kuralının niteliği, ticari hayatın dinamiği ve ispat hukukuna hakim olan kurallar çerçevesinde bir değerlendirme yaparak sonuca varmaktadır. Son olarak ileri sürülen ve bizim de katıldığımız görüş ise, madde lafzında bu yönde bir hükme yer verilmemesi dolayısıyla kural olarak defterlerin dayanak belgeler olmaksızın delil niteliğine sahip olacağını ancak belirsiz ve açık olmayan kayıtlar bakımından dayanak belge ibrazının aranabileceğini ileri sürmüştür.

Kanaatimizce de dayanak belgeler bakımından son görüşün ileri sürdüğü sonuca varabilmemiz mümkündür. Kanunkoyucunun ticari defterlere özel delil niteliği tanınması, defter kayıtlarının doğru ve güvenilir tutulduğunun bir göstergesidir. Nitekim, çeşitli kurallara tabi tutulması dolayısıyla ticari defterlerin alelade bir belge olduğu söylenemeyecektir. Ticari hayata hakim olan kurallar ve ispat hukukuna hakim olan senetle ispat kuralının getirdiği sakıncaların bertaraf edilebilmesi için kabul edilen bu kurala, maddi lafzında yer almayan ayrı bir şartın getirilmesi kanaatimizce uygun değildir. Ticari defterlerin tutuluş usulüne ilişkin maddi hukuk kurallarının ve diğer mevzuat hükümlerinin usul hukuku kuralının yer aldığı hükme teşmil ettirilmesi yerinde değildir. Zira, kanun koyucu bu şartı gerekli görmüş olsaydı ayrıca bir hükme yer verirdi.

Dayanak belgelerin ibrazının aranmaması özellikle ticari defterlerin lehe delil olabilmesi hususunda taraf menfaat dengesinin sağlanmadığı anlamına gelmeyecektir. Ticari defterlerin lehe delil olabilme şartlarına bakıldığında katı şartlar getirildiği görülmekte ve özellikle taraf defterlerinin birbiriyle uyumlu olması aranmaktadır. İki tarafın defter kayıtlarının birbiriyle uyumlu olması hâlinde ayrıca bir de dayanak belge ibrazının aranması yargılamayı uzatacak ve mahkemeler için ayrıca bir iş yükü oluşturacaktır. Bir başka deyişle, defter kayıtlarının birbirini doğrulamaması hâlinde, ticari defterler sahibi lehine delil olmayacak iddianın başka delillerle ispat edilmesi gerekecektir. Getirilen bu şartlar karşısında, madde lafzında yer almayan bir şartın ayrıca kabul edilmesi yerinde değildir. Kural, dayanak belgeler olmaksızın ticari defter kayıtlarının tek başına delil olması olmakla beraber; kayıtların açık olmaması yahut belirsiz olması hâlinde hâkim dayanak belgelerin ibrazını isteyebilmelidir.

Görüş farklılıklarının giderilmesi için bu yönde bir düzenleme yapılması kanaatimizce yerinde olacaktır.

HMK m. 222/V hükmünde münhasıran tacirin ticari defterlerine dayanılarak ispat faaliyetinde bulunmaktadır. Bu hüküm gereğince sadece ticari defterlerin sahibi aleyhine delil olması hâli değil, şartların sağlanması durumunda lehe delil olabilme ihtimali de gündeme gelecektir. Şöyle ki, dayanan ticari defterlerin kanuna uygun surette tutulması ve defterlerde sahibi lehine ve aleyhine kayıtlar yer alması hâlinde bu kayıtlar birbirinden ayrılmayacaktır. Ancak lehe kayıtların delil olabilmesi, ticari defterlerin lehe delil olabilme şartlarının sağlanması hâlinde mümkün olacaktır. O hâlde HMK m. 222/V, ticari defterlerin sahibi aleyhine ve lehine delil olabilme ihtimallerinin her ikisini de kapsayan bir hükümdür. Ayrıca, ilgili hükümde delillerin hasredilmesine ilişkin somut bir ifadeye yer verildiği de görülmektedir. Delillerin karşı tarafın ticari defterlerine hasredilmesi ve ticari defterlerin delil niteliği bakımından dayanak belgelerin ibrazının gerekliği değerlendirildiğinde, genel kabulden farklı bir sonuca varılmamalıdır. Zira, delillerin ticari defterlere hasredilmesi yahut herhangi bir başka belgeye hasredilmesi hâli arasında bir fark bulunmamaktadır. Ayrıca, zaten münhasıran dayanan ticari defterlerin kanuna aykırı tutulması hâlinde sadece aleyhe kayıtlar dikkate alınacaktır ki bu ticari defterlerin aleyhe delil olmasına ilişkin HMK m. 222/IV hükmüne de uygundur. Defterlerin kanuna uygun tutulması durumunda lehe kayıtların delil olabilmesi, HMK m. 222/II-III şartlarının sağlanmasına bağlıdır ki bu durumda da maddede yer alan lehe delil olabilme şartlarına aykırı bir durum ortaya çıkmamaktadır. Bir başka deyişle, münhasıran ticari defterlere dayanılması hâli dolayısıyla defterlerin lehe ve aleyhe delil olması ve ticari defterlerin lehe veya aleyhe delil olması hâlleri bakımından herhangi bir farklılık arz eden durum bulunmamaktadır. Dolayısıyla, dayanak belgelerin gerekliği hususunda da HMK m. 222/V gereğince ayrıca bir kabule gerek bulunmamaktadır. HMK m. 222 gereğince kural olarak ticari defterlerin tek başına delil niteliğine sahip olduğu sonucuna varılabilecektir.

KAYNAKLAR

- Akkaya, Tolga, *Medeni Usul Hukukunda Delillerin Hasredilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2003.
- Al-Kılıç, Şengül, “Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda 7251 Sayılı Kanun ile Yapılan Değişikliğin Ticari Defterlerin İspat Fonksiyonuna Etkisi”, *Ticaret Hukuku Sempozyumu Sorunlar ve Çözüm Önerileri-Bildiri Özetleri Kitabı*, Kırıkkale, 2021, ss. 41-45.
- Algur, Zeynep Vildan, *Ticari Defterler ile İspat*, Ankara, 2020.
- Altay, Sıtkı Anlam, “Ticari Defterlerin İspat Gücüne Özgü Hukuki Sorunlar”, *Yeni Türk Ticaret Kanunu’nun Ticari İşletme Hukuku Alanında Getirdiği Yenilikler-25-26 Kasım 2011*, İstanbul 2012, ss. 100-109.
- Altay, Sıtkı Anlam, “Ticari Defterlerle İspatta Elverişlilik ve Sınır Sorunu”, *Banka ve Finans Hukuku Dergisi*, Cilt 8, Sayı 31, 2019, ss. 553-580.
- Bahtiyar, Mehmet; Biçer, Levent, “Yeni Türk Ticaret Kanunu’na Göre Ticari Defter Tutma Yükümlülüğü ve Ticari Defterlerin İspat Gücü”, *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2013, ss. 15-32.
- Bahtiyar, Mehmet; Şua, Mehmet Fethi, “Ticari Defterlerin Sahibi Lehine Delil Olma Şartlarına İlişkin Yargıtay Kararlarının Değerlendirilmesi”, *XXXV Ticaret Hukuku ve Yargıtay Kararları Sempozyumu-23 Aralık 2022*, Ankara, 2023, ss. 13-29.
- Bozer, Ali; Göle, Celal, *Ticari İşletme Hukuku*, 7. Bası, Ankara 2021.
- Budak, Ali Cem, “Ticari Defterlerle İspat Usulü Kaldırılmamalıdır”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Yıl 2005, ss. 511-523.
- Budak, Ali Cem; Karaaslan, Varol, *Medeni Usul Hukuku*, 8. Bası, İstanbul 2024.
- Çağlayan, Hasan Can, “Ticari Defterlerle İspat”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2016, ss. 465-484.
- Çakıcı, Mert, *Tacirin Defter Tutma Yükümlülüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Dedeoğlu, Ender, *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu’nun 1. Kitabına İlişkin Görüşlerim*, Ankara 2012.
- Dengiz, Alinur, *Ticari Defterlerin İspat Gücü*, Ankara, 2021.
- Domaniç, Hayri, *Türk Ticaret Kanunu Şerhi*, Cilt 1, İstanbul, 1988.
- Erdem, Nuri, “Ticari Defterlerin Sahibi Lehine Delil Olma Şartlarının 7251 Sayılı Kanun ile Yapılan Değişikliklerle Birlikte Değerlendirilmesi”, *Legal Mali Hukuk Dergisi*, Cilt 17, Sayı 193, 2021, ss. 79-130.
- Erdönmez, Güray, *Medeni Usul Hukukunda Belgelerin İbrazi Mecburiyeti*, 2. Bası, İstanbul 2014.
- Erdönmez, Güray, Pekcanitez, Hakan, *Medeni Usul Hukuku*, 15. Bası, İstanbul 2017.
- Görgün, Şanal; Börü, Levent; Kodakoğlu, Mehmet, *Medeni Usul Hukuku*, 28.07.2020 tarih ve 7251 sayılı Kanunla Değiştirilmiş, Güncellenmiş 11. Bası, Ankara, 2022.
- Güvenol, Reyhan, *Ticari Defterlerle İspat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.
- Karayalçın, Yaşar, *Ticaret Hukuku- I-Giriş-Ticari İşletme*, 3. Bası, Ankara 1968.
- Karşı, Abdurrahim, *Medeni Muhakeme Hukuku*, 5. Bası, İstanbul, 2020.
- Koç, Evren, *Medeni Usul Hukukunda Belge Kavramı*, İstanbul, 2021.
- Kuru, Bakı, *Hukuk Muhakemeleri Usulü*, Cilt 3, 6. Bası, 2001.

- Kuru, Baki, *Medeni Usul Hukuku El Kitabı*, Cilt 1, Mart 2020.
- Polat, İlayda İrem, *Ticari Defterlerin Delil Niteliği*, Ankara, 2015.
- Sezgin-Huysal, Aysegül, “Yeni TTK ve HMK Çerçevesinde Ticari Defterler”, *6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu’nu Beklerken*, 10-11-12 Mayıs 2012 Sempozyum, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, 2012 (Özel Sayı), ss. 191-207.
- Somuncuoğlu, Ünal, “6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu’na Göre Ticari Defterlerin İbrazi ve Delil Olma Nitelikleri”, *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt 86, Sayı 1, 2012, ss. 198-202.
- Şener, Oruç Hami, “Ticari Defterlerin ve Belgelerin Saklanması, Zıya, Zayi Belgesi, Böyle Bir Belgenin Alınması ve Alınmamasının Hüküm ve Sonuçları (Özellikle TTK 68IV)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2004, ss. 233-294.
- Tanrıver, Süha, *Medeni Usul Hukuku Cilt I*, 4. Bası, Ankara, 2021.
- Taşpınar-Ayvaz, Sema, “Ticari Defterlerin İbrazi ve İspatı”, *Ticaret Hukukuna Hukukun İlgili Diğer Alanlarıyla Birlikte Bakış Sempozyum Bildirileri*, Ed. Hakan Bilgeç, 15-16 Mayıs 2014, ss. 140-156.
- Tekil, Fahiman, *Ticari İşletme Hukuku*, İstanbul 1997.
- Tekinalp, Ünal, “Ticari Defterlerle İspat Usulü”, *Muhasebe Mecmuası*, Sayı 7 1959/2, ss. 29-50.
- Topal, Önder, *Medeni Yargılama Hukuku Bağlamında Ticari Defterlerin Delil Niteliği*, 2. Bası, Ankara 2020.
- Tunç-Yücel, Müjgan, “HMK m. 222 Çerçevesinde Ticari Defterlerle İspata İlişkin Bazı Sorunlar”, *Medeni Usul ve İcra-İflas Hukuku Dergisi*, Cilt 9, Sayı 25, 2013/2, ss. 115-140.
- Tuztaş, Hüseyin, *Ticari Defterlerin İbrazi ve Delil Olması*, Erzincan Barosu Yayınları, Yayın No: 2, Eylül 2020.
- Ülgen, Hüseyin, “Ticari Defterlerle İspat”, *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 1967, ss. 86-103.
- Yıldırım, Hakan, “Ticari Defterlerin Sahibi Lehine Delil Olmasında Dayanak Belgelerin İbrazi”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2013, ss. 969-996.
- Yılmaz, Ejder, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, Cilt 2, Ankara, 2017.
- Yılmaz, Ejder, “Ticari Defterlerin Delil Olması (HMK m. 222) ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun Bu Konuda Getirdiği Yenilikler”, *Bankacılar Dergisi Özel Sayı*, 2013, ss. 28-41.